

Program Mirovnih studija sufinanciran je u sklopu: programa IPA Europske unije za Republiku Hrvatsku, kroz projekte: Rasizam i ksenofobija: za izbjegličku i etničku jednakost, Edukacija za građane – građani za društveni razvoj i solidarnost, te Zaklade za razvoj Civilnog društva/Norveški fondovi kroz projekt: Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju

Program mirovnih studija

Centar za mirovne studije

ZAVRŠNI RAD

Projekt „Putovnica“

Polaznice: Tea Mađerčić, Tanja Štampar

Mentorica: Emina Bužinkić

Područje rada: Suzbijanje rasizma i ksenofobije, Postkolonijalizam i migracije/Kulturni pluralizam u vrijeme izbjeglištva

Zagreb, 20. lipnja 2016.

Sažetak

Vrlo često su u hrvatskom društvu migranti, izbjeglice i azilanti viđeni kroz stereotip neprijateljstva, tj. vidi ih se kao prijetnju hrvatskim vrijednostima i načinu životu. Ne samo to, već ih se percipira nazadnim, neciviliziranim i nespremnima na prihvaćanje vrijednosti i normi društva u koje su došli. Od rujna 2015. godine, Hrvatska se suočava s tzv „izbjegličkom krizom“ gdje se veliki broj migranata našao na hrvatskom teritoriju. Osobe koje su odlučile ili bile primorane ostat u Hrvatskoj suočavaju se sa brojnim izazovima poput drugačije kulture, načina i uvjeta života, običaja, normi, ali i stavovima građana Hrvatske prema izbjegličkoj krizi i njima samima. Kako bi im pomogli u snalaženju u potpuno stranoj zemlji osnovale su se nove i aktivirale već postojeće organizacije. Većina migranata iz svojih domova morala je otići iz sigurnosnih, ekonomskih i političkih razloga tražeći sigurnost, mir i priliku za normalnim životom. Uzevši sve navedeno u obzir, tj. probleme i izazove s kojima se migranti, izbjeglice, tražitelji azila i azilanti susreću, osjetile smo potrebu pokazati im da u hrvatskom društvu postoje ljudi koji su ih spremni prihvatiti, pružiti im pomoć i dobrodošlicu. Glavna želja projekta i rada u mentorskoj grupi bila nam je upravo to, pokazati im da su dobrodošli u naše društvo bez obzira na zemlju porijekla, materinji jezik, dob, spol, rod, boju kože i religiju.

Ključne riječi: izbjeglice, kriza, integracija, azil, solidarnost, kulturni pluralizam

Teorijsko-praktični uvod

Vrlo često su u hrvatskom društvu migranti, izbjeglice i azilanti viđeni kroz stereotip neprijateljstva, tj. vidi ih se kao prijetnju hrvatskim vrijednostima i načinu životu. Ne samo to, već ih se percipira nazadnim, neciviliziranim i nespremnima na prihvaćanje vrijednosti i normi društva u koje su došli. Kada pripadnici dviju različitih kultura dođu u stalni i neposredni kontakt dolazi do akulturacije koja vodi promjenama u kulturnim obrascima jedne ili druge grupe (Redfield i sur, 1936). Prema Berry (1980) postoji nekoliko oblika akulturalizacije: asimilacija (prihvaćanje normativnog obrasca dominantne grupe ili kulture i odricanje od originalne kulture), integracija (zadržavanje, tj. njegovanje elemenata stare/manjinske kulture i prihvaćanje nove/većinske), separacija (inzistiranje na njegovanju stare/manjinske kulture usprkos normama nove/većinske te uključuje nenormativno ponašanje u okruženju dominantne kultur, utemeljeno na naslijeđenoj staroj kulturi) te marginalizacija (odustajanje od manjinske kulture, ali i neprihvatanje većinske kulture). Procesi akulturacije uključuju asimilacionizam i kulturni pluralizam. Kod kulturnog pluralizam postavlja se pitanje multikulturalizma i interkulturalizma.

U suvremenom kontekstu, multikulturalizam se shvaća kao pojava različitosti kojom se zagovara rekonstrukcija, rehabilitacija i zaštita autonomnih kultura, dakle kulture nisu nepromjenjivi monoliti, a multikulturalizam podržava njihov suživot te međusobno obogaćivanje i prožimanje diskursa (Mesić, 2008). On nastoji osvijestiti prožimanja i prosuđivanja između kultura. Stoga se do instinskih i univerzalnih vrijednosti može stići jedino neprisilnim i jednakim interkulturalnim dijalogom. S druge strane, najekstremnija antimultikulturalistička pozicija zahtijevala bi da se svaki došljak od trenutka ulaska u zemlju ponaša na isti način kao domaćini. Iako su današnja društva multikulturalna, mnoga još nisu iskoračila izvan asimilacijskih kulturnih praksi.

Multikulturene politike polaze od pretpostavke da su sva demokratska društva povijesno razvila i dijelila kulturu interakcije. To je skup načina kako se članovi određenog društva odnose jedni prema drugima u kontekstu gostoprimstva i suživota u političkoj zajednici. Svako društvo i država imaju svoje građane, no problem nastaje kada određene vrste ljudi počnu uživati status normativnog građanstva s čime dolaze politička prava, ekonomska integracija i svojevrsna

intimnost/identifikacija s novim društvom (Bužinkić, 2015). Multikulturalni izazov je ista vrsta neravnoteže kao ona u drugačijem položaju muškaraca i žena ili kod primjera diskriminacije osoba homoseksualne orijentacije. Izazovi ovoga tipa mogu se adresirati nizom politika, ali one moraju graditi ultimativni cilj transformacije u kulturu interakcije kako bi se uklonile nejednakosti što zahtijeva puno više od politika kojima se omogućava učenje jezika, otvaranje radnih mjesta, sprječavanje diskriminacije. Nasuprot tome, uvodi se koncept i diskurs interkulturalizma koji smjera otvorenim modelima kulture, poticanju kontakata i interakcije, a u radikalnim inačicama govori se o transkulturalizmu. Interkulturalizam upućuje na dinamički, dijaloški odnos. (Mesić, 2008.) Dok multikulturalizam prepoznaje razlike, interkulturalizam pruža korak ka integraciji.

Unutar multikulturalizma svi identiteti koegzistiraju u društvu, ali ni jedan nije službeni. S druge pak strane, interkulturalna priča priznaje povijesni identitet, ali ga vidi evolucijski u procesu u kojemu svi građani bilo kojeg identiteta imaju glas i nitko nema privilegiran status. Koncept interkulturalizma prepoznaje aktualni kontekst i ono što se događa, ali i predviđa ono što će se dogoditi u društvu. Integracija se odnosi na stvaranje uvjeta za stvarnu participaciju izbjeglica u svim aspektima ekonomskog, društvenog, kulturnog, građanskog i političkog života zemlje u koju dolaze osobe iz drugih kultura kao i na stvarnu percepciju osoba migrantskoga porijekla o prihvaćenosti u društvu.

Sveobuhvatni pristup interkulturalnoj integraciji obuhvaća sljedeća polja: stvaranje društva dobrodošlice, stjecanje prava, građansku integraciju, ekonomsko-socijalnu integraciju te kulturnu integraciju (ECRE, 2005.). U našem radu odlučili smo se usmjeriti na točku stvaranja društva dobrodošlice koji uključuje senzibilizaciju javnosti kroz afirmativne akcije u društvu (medijske kampanje, edukaciju i rad u lokalnim zajednicama) kroz rastakanje binarne podjele ('mi' i 'oni') i promicanja transkulturne različitosti; promicanje koncepta integracije kao dvosmjernog, multidimenzionalnog i odgovornog, potaknuti snažniji angažman civilnoga društva u zaštiti ljudskih prava osoba migrantskog porijekla te poticanju njihove društvene i političke participacije, poticati kritičko pisanje i izvještavanje o negativnim pojavama diskriminacije, rasizma i ksenofobije te nuditi alternative poput izgradnje mira i ravnopravnih odnosa u interkulturalnim društvima kroz medije; podržavanje iskoraka vjerskih zajednica u međusobnom dijalogu i ekumenskom radu; donošenje inkluzivnih i pravednih integracijskih nacionalnih i lokalnih politika.

Motivacija za rad na ovom području

Dok je dio Europe mjesecima bio suočen sa velikim izbjegličkim valom, Hrvatska se na putu migranata prema zapadu našla tek sredinom rujna prošle godine. Prvi migranti stigli su u Hrvatsku nakon što su srpske vlasti odlučile preusmjeriti izbjeglički val prema Hrvatskoj zbog potpunog zatvaranja mađarske granice prema Srbiji. Ovisno o njihovoj politici i potezima, poput domino-efekta zatvarali su se i otvarali granični prijelazi, uspostavljao i obustavljao promet Hrvatske sa Srbijom, Slovenijom i Mađarskom. Najveći priljev migranata u Hrvatskoj bio je na području Tovarnika, Iloka, Strošinca i Bapske dok je dio migranata smješten u privremenom prihvatilištu u Opatovcu od kuda su se odvozili prvo preko Mađarske ili Slovenije u druge razvijenije europske zemlje, najviše u Njemačku.

Nakon što se zatvorilo prihvatilište u Opatovcu migranti su bili preusmjeravani u Zimski prihvatno-tranzitni centar Slavonski Brod. Tijekom tog vremena mnoge europske države jedna po jedna zatvarale su svoju granicu. Hrvatska je, unatoč apelima mnogih organizacija civilnog društva, svoju granicu zatvorila 9. ožujka 2016. Od tada na teritorij Hrvatske mogu ući samo osobe s valjanim putnim ispravama. Također, u Slavonski Brod smještene su osobe koje su vraćene iz Slovenije nakon zatvaranja granica na temelju arbitrarnih i diskriminacijskih odluka službenika (na primjer na temelju izgleda, boje kože, kose i očiju, zemlje, regije ili grada iz kojeg dolaze, jezika i dijalekata koje govore). Prema izvještaju Inicijative Dobrodošli, tamo su te osobe bile prisilno infrastrukturno neadekvatnom, izrazito dehumaniziranom okruženju te u potpunoj izolaciji, odnosno u ograđenim sektorima koji su bili pod isključivom nadležnošću Ministarstva unutarnjih poslova i u koje su pristup uz pripadnike policije imali samo pojedini djelatnici Hrvatskog crvenog križa (referenca). Nakon zatvaranja kampa u Slavonskom Brodu, dio izbjeglica premješten je u Prihvatni centar za tražitelje azila Porin u Zagrebu, a dio u Prihvatni centar za strance Ježevo. Prema izvještajima novinara, u Porinu su se susreli s neadekvatnim uvjetima, posebice neadekvatnom prehranom potpuno neprilagođenom njihovim navikama, neadekvatnom medicinskom skrbi, itd. S druge strane u Ježevo ima ključna infrastrukturna i funkcijska obilježja zatvora.

Iako je kroz javnu raspravu o izmjenama Zakona o strancima više puta istaknuto kako Hrvatska zaista neće kriminalizirati humanitarno pomaganje izbjeglicama, u Konačnom prijedlogu Zakona o strancima humanitarno pomaganje nije dekriminalizirano već je i sam pokušaj pomaganja uveden u prekršajne odredbe. Time se brojne osobe koje nisu upoznate s hrvatskim jezikom i pravnim sustavom ostavlja da se sami snalaze.

Osobe koje su odlučile ili bile primorane ostat u Hrvatskoj suočavaju se sa brojnim izazovima poput drugačije kulture, načina i uvjeta života, običaja, normi, ali i stavovima građana Hrvatske prema izbjegličkoj krizi i njima samima. Kako bi im pomogli u snalaženju u potpuno stranoj zemlji osnovale su se nove i aktivirale već postojeće organizacije poput Are you syrious, Inicijative Dobrodošli, Centar za mirovne studije i pripadajući im Klub volontera centra za mirovne studije (KVOČ), Isusovačka služba za izbjeglice, Hrvatski crveni križ, Save the children, itd.

Većina migranata iz svojih domova morala je otići iz sigurnosnih, ekonomskih i političkih razloga tražeći sigurnost, mir i priliku za normalnim životom. Uzevši sve navedeno u obzir, tj. probleme i izazove s kojima se migranti, izbjeglice, tražitelji azila i azilanti susreću, osjetile smo potrebu pokazati im da u hrvatskom društvu postoje ljudi koji su ih spremni prihvatiti, pružiti im pomoć i dobrodošlicu.

Glavna želja bila nam je upravo to, pokazati im da su dobrodošli u naše društvo bez obzira na zemlju porijekla, materinji jezik, dob, spol, rod, boju kože i religiju.

Projekt i rad u mentorskoj grupi

„*Passport project*“ međunarodni je projekt usmjeren prema solidarnosti s migrantima, izbjeglicama i tražiteljima azila. Kroz pjesmu u simboličkom obliku putovnice daje se podrška onima koji ne uživaju osnovna prava da napuste svoju zemlju ili da se vrate u svoje domove, koji nemaju osnovna prava da zatraže azil i koji se na svojem putu ka boljem životu susreću s mnogo nedaća i nehumanog postupanja.

U sklopu svojeg praktičnog rada odlučile smo prevesti spomenutu pjesmu na hrvatski jezik u nadi da istu možemo dati pridošlim migrantima, izbjeglicama i tražiteljima azila, koji se nalaze u Hrvatskoj i uče hrvatski jezik. „*Anti-putovnica*“ predstavlja ideju svijeta te upozorava na ljudska

prava koja bivaju kršena diskriminatornim migracijskim politikama brojnih zemalja svijeta. Sam projekt pokrenut je 2009. godine od strane autora Antoina Cessara na Malti. Od tada se širi po brojim zemljama Europe, Azije i Sjeverne Amerike. U suradnji sa samim autorom putovnice, istu smo prevodili uz pomoć njegovih smjernica kako bi hrvatska verzija bila što vjernija originalnoj ideji i poruci koja ona nosi.

Na inicijalnom sastanku mentorske grupe dogovorili smo se o načinu rada. Odlučili smo da će naš projekt imati dva dijela. Prvi dio je vezan uz prijevod pjesme i akcije u sklopu 3. Tjedna IZBJEGLICAama. Drugi dio vezan je uz Defencing festival. Printanu verziju prevedene putovnice planiramo predstaviti na spomenutom festivalu u Kumrovcu koji se održava od 24. do 26. lipnja 2016. Festival je namijenjen slanju poruke protiv graničnog režima Europske unije zatvaranja Balkanske rute.

Što se tiče prvog dijela projekta, dogovorili smo se kako ćemo tekst pjesme prevoditi stranicu po stranicu te smo svakom članu grupe dodijelili njegove stranice i datum do kojeg to treba napraviti. Odredili smo i datum do kojeg cijela pjesma treba biti prevedena. Kako bi lakše komunicirali na Facebooku smo otvorili grupu za naš projekt koja je služila za međusobne dogovore i dogovore s mentoricom.

Nakon što smo prevele tekst pjesme našle smo se 26.5. kako bismo zajedno prošle kroz tekst i riješile neudomice. Konačnu verziju poslale smo mentorici na pregled koja je prosljedila tekst lektorici kako bi bili sigurni da je prijevod u duhu hrvatskog jezika. U međuvremenu smo komunicirali s Antoineom koji nam je dao svoje povratne informacije.

U suradnji s Ambasadorima solidarnosti, Zagreb Light Brigade i Okusom doma odlučili smo organizirati akciju ispred prihvatilišta za tražitelje azila Porin u nedjelju 13.6. čime smo neslužbeno otvorili 3. Tjedne IZBJEGLICama. Tog popodneva našle smo se u prostorijama Centra za mirovne studije kako bismo pripremile materijale, odnosno isprintane dijelove pjesme na arapskom jeziku. Akcija se održavala kod stražnjeg ulaza u Porin s početkom u 20:50. Uz zalazak sunca podijelili smo ljudima u Porinu slastice nakon ramazanskog posta i podijelili im pjesmu dobrodošlice. Zagreb Light Brigade držao je svjetleći natpis „*Open borders*“. U akciji nam se pridružio i član režiser koji je kamerom popratio događanje. Tijekom trajanja akcije imale smo priliku i porazgovarati sa stanovnicima Porina i zaželjeti im dobrodošlicu. Akcija je bila uspješna i trajala je do 21:30.

Tijekom rada u mentorskoj grupi imale smo priliku usavršiti vještinu timskog rada i komunikacijske vještine. Raditi u tako velikom timu može predstavljati izazov, no mi smo s lakoćom surađivale i s uspjehom savladale svaku poteškoću. Dapače, produbila se grupna kohezija.

Projekt i Mirovni studiji

Obrazovanje za mir za neke je mijenjanje mišljenja s ciljem promoviranja razumijevanja, poštovanja i tolerancije prema jučerašnjim neprijateljima (Oppenheimer, Bar-Tal, & Raviv, prema Salomon i Nevo, 2002), za druge je samo njegovanje seta vještina s ciljem stjecanja nenasilnih određenja i vještina rješavanja sukoba (Salomon i Nevo, 2002). U slabije razvijenim zemljama ono se odnosi na promoviranje ljudskih prava, a u bogatijim zemljama se često odnosi na razoružanje i promoviranje kulture mira. Obrazovanje za mir usmjereno je na prenošenje informacija, stavova, vrijednosti i bihevioralnih kompetencija koje su potrebne za rješavanje sukoba bez nasilja i za gradnju i održavanje obostranih korisnih i skladnih odnosa (Johnson i Johnson, prema Salomon i Nevo, 2002). Programi obrazovanja za mir najčešće imaju za cilj: podizanje svijesti o vrstama nasilja, nepravdi, diskriminaciji; podizanje razine znanja i jačanje kapaciteta sudionika i sudionica za nenasilno djelovanje; rad na razumijevanju nasilja i vještinama nenasilja; poticanje i osnaživanje sudionika i sudionica za promjenu odnosa i nenasilno djelovanje u svom okruženju; propitivanje vlastitih identiteta; osvještavanje predrasuda i stereotipa; osvještavanje vlastitog ophođenja u nasilnim i stresnim situacijama; osvještavanje o kršenjima i podizanje znanja o zaštiti ljudskih prava, itd. (Zenzerović Šloser, 2007). Mirovni studiji Centra za mirovne studije su interdisciplinarno obrazovno područje koje se oslanja na postojeću teoriju i direktna iskustva predavača i sudionika, kako bi se razumjeli uzroci nasilnih sukoba, razvili pristupi za zaustavljanje nasilja, rata, teških kršenja ljudskih prava i izgradio održiv mir – pravedniji sustavi, društva koja pružaju otpor i traže rješenja za manifestacije direktnog, strukturnog i kulturnog nasilja (Centar za mirovne studije, 2015).

Naš projekt proizašao je iz dva kolegija Mirovnih studija: *Postkolonijalizam i migracije i Kulturni pluralizam u vrijeme izbjeglištva*. U njima su se problematizirali ekonomski, društveni, politički, sigurnosni, kulturni, okolišni, klimatski i drugi mogući uzroci i motivi za dobrovoljne ili nedobrovoljne migracije stanovništva. Raspravljalo se i o integracijskim modelima, tj. o neadekvatnom „klasičnom“ integracijskom modelu zapadnoeuropskih društava temeljenom na politici multikulturalizma koji dovodi do neravnopravnosti i neuvažavanja kulturne raznolikosti.

Naglašavao se model interkulturalizma kao integracijska politika koji se temelji na interakciji kultura s ciljem obogaćivanja domaće i „strane“ populacije. Direktnom nenasilnom akcijom dijeljenja hrane nakon ramazanskog posta pokazali smo kako uvažavamo njihov način života i kulturnu raznolikost. Željeli smo pokazati kako smo spremni primiti ih u svoje društvo i stvoriti skladne odnose s njima što je cilj obrazovanja za mir i Mirovnih studija. Također suradnjom s Ambasadorima solidarnosti pokazali smo im kako postoje mladi ljudi poput njih koji se bave aktivizmom temeljenom na interkulturalizmu te, nadamo se, potaknuli ih na daljnji angažman u svojoj lokalnoj zajednici.

Što možemo učiniti?

Ono što mi možemo učiniti jest postati aktivne građanke koje se bore za pravdu, slobodu i mir. To konkretno znači da se možemo uključiti u rad neke od organizacija/udruga/inicijativa koje smo imali prilike upoznati kroz zadnjih deset mjeseci. Od velikog broja različitih područja djelovanja, za svakoga se našlo barem jedno koje pobuđuje posebni interes. Potaknut radom na projektu javio se veliki interes za pomoć izbjeglicama na bilo koji način. Želimo i možemo biti dio onih grupa koje ljudima u potrazi za mirom i sigurnosti pružaju upravo to. Možemo se zalagati za prava ljudi kojima je to u ovim trenucima zaista potrebno, na način da sudjelujemo pa čak i pokrećemo akcije poput one koje smo organizirali u sklopu naše mentorske grupe.

Na Mirovnim studijama naučili smo jednu veoma bitnu stvar – i jedna osoba može učiniti razliku. Često se čini kako sami nismo sposobni napraviti puno, no naučili smo da to nije tako. Naučili smo da svaka, i najmanja akcija može pridonijeti nekom većem cilju. Mirovni su nas studiji osnažili da djelujemo kako samostalno tako i unutar udruga i organizacija. Znanje koje smo stekli omogućava nam da druge educiramo o stvarima koje možda ne znaju, o nepravdama koje se događaju, o problemima za koje je potrebno naći rješenja. Predavanja su nam omogućila da upoznamo mnoge ljude s kojima dijelimo određene stavove, razmišljanja i poglede na svijet i koji su nas svojim pričama potaknuli da počnemo barem razmišljati o promjenama koje možemo ostvariti. Saznali smo na koje se sve načine možemo uključiti u stvaranje boljeg društva, pravednijeg društva.

Inicijative i organizacije mogu dalje razvijati svoje programe i nastaviti svoje djelovanje. Po nama, njihova bitna zadaća je educirati i senzibilizirati širu javnost o problemima i nepravdama

koje se događaju u Hrvatskoj i šire. One mogu surađivati s osobama iz raznih područja kako bi i same proširile svoje znanje i razvile načine provođenja ideja i zamisli. Svojim djelovanjem mogu pružiti pozitivan primjer drugim udrugama i inicijativama, ali i pojedincima. Također mogu imati ulogu grupe za pritisak na donositelje odluka kroz svoje akcije i javna djelovanja. Kad se veći broj ljudi upozna s problemima, koji možda nisu sami po sebi očiti, oni se mogu uključiti u njihovo rješavanje i stvaranje boljeg društva. Upravo udruge i inicijative imaju dovoljno znanja koje mogu iskoristiti kako bi, stvaranjem pritiska na donositelje odluka, promijenili zakone ili pravila koja nisu u skladu s ljudskim pravima ili općim dobrom.

Na kraju, donositelji odluka su ti koji odlučuju o mnogim važnim stvarima koje se tiču svih nas. Njihova je zadaća da se bave problemima koji zabrinjavaju veliki broj ljudi. Oni bi pri svakom donošenju odluka trebali imati sve informacije o problemu gdje im udruge i inicijativne mogu pomoći. Suradnja institucija s civilnim društvom je jako bitna. Iako po mnogima civilno društvo predstavlja korektiv za državne institucije, oni bi trebali biti u partnerskom odnosu kako bi se stvorilo društvo sigurno za sve građane Hrvatske. Stoga bi institucije u suradnji s civilnim društvom trebale poslati poruku građanima da hrvatsko društvo prihvaća različitosti. To se može postići na primjer, medijskim kampanjama, organizacijom društvenih zbivanja, no i integracijom tih vrijednosti u obrazovni sustav kako bi već od malih nogu građani na različitosti gledali s prihvaćanjem.

Korišteni izvori

Berry, J. W. (1980). Acculturation as varieties of adaptation. In A. Padilla (Ed.), *Acculturation: Theory, models and findings*, 9-25.

Bužinkić, E. (2015). *Panel o interkulturalizmu*. Zagreb: Centar za mirovne studije.

Centar za mirovne studije (2015). *Programska brošura mirovnih studija 2015/2016*. Zagreb: Centar za mirovne studije.

Mesić, M. (2008). *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga

Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, 38, 149-152.

Salomon, G. & Nevo, B. (2002). *Peace education around the world: The concept, underlying principles, the practice and the research*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates

Zenzerović Šloser, Iva (2007). Edukacija za mir – knjiga ili web stranica?. U: Rill i sur. (Ur.). *20 poticaja za buđenje i promenu: o izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije*. Beograd; Sarajevo: Centar za nenasilnu akciju.

<http://www.refworld.org/pdfid/4a54bbf5f.pdf> European Council on Refugees and Exiles (2005). Country Report 2005 (prisupljeno 18. lipnja 2016).

